

Knifffabrikanter.	
Jonsson, A. J.	119
Jonsson, N.	123
Kommissions- och speditionsaffär.	
Sylvén, H.	90
Konditorier.	
Larsson, Axel	77
Nilsson, Otto	139
Likkistaffär.	
Pettersson, A. G.	115
Låsfabrikant.	
Ståhl, Adolf	96
Läskedrycksaffärer.	
Nyberg & kömp., Gust.	59
Sundbergs läskedrycks- o. svagdricksbrygg.-akt.-b. 56—57	
Mansklädersaffärer.	
Holm, Gust.	75
Kask, J. A.	79
Rydström, Gust., omsl. sista sida.	
Rydström, Oscar	60
Manufakturaffärer.	
Blomquist, Victor.	92
Holm, Gust.	75
Kask, J. A.	79
Nyberg, Karl	145
Rydström, Gust., omsl. sista sida.	
Rydström, Oscar	60
Wiberg, Aug.	91
Matvaruaffärer.	
Andersson, K.	118
Nya hushållshandeln	62—63
Mjöl- och grynaffär.	
Landegren, E. G.	133
Möbelsnickare.	
Larsson, Aug.	216
Pettersson, A. G.	114
Möbelhandlande.	
Södermark, J.	140
Ullberg, F. G.	70
Pappershandlande.	
Hedblad, O.	102
Missionsbokhandeln	103
Swentzer, A. W.	85
Partiförsäljning af smiden.	
Ståhl, Adolf	96
Pålsvaruaffär.	
Förster, Bruno	100
Rak- och frisørsalong.	
Erikson, Axel	73
Reparationer af velocipeder m. m.	
Johansson, Leonard.	72
Porath, L. G.	76
Sadelmakare och tapetserare.	
Ström, Adolf	131
Södermark, J.	140
Skomakeriaffärer.	
Jonsson, J. A.	125
Thibblin, F. R.	64
Skrädderiaffärer.	
Carlsson & Blomqvist.	147
Erickson & son, C.	81
Eriksson, A. M.	80
Holm, Gust.	75
Lindberg, Aug.	130
Smiden efter ritningar.	
Stenborg, S. L.	141
Speceri- och diversehandlande.	
Arbetarnes i Eskilstuna han-	
delsaktiebolag	117
Melander, Thore	129
Nya hushållshandeln	62—63
Silén, Carl	148—149
Thorild, C. A.	217
Ståletsare.	
Olsson, Emil	93
Svagdricksbryggeri.	
Sundbergs, C. M., läske-	
drycks- och svagdricks-	
bryggeriaktiebolag	56—57
Tapisseri-, mode- och sybehörsaffär.	
Ström, Amanda	126—127
Teknisk fabrik.	
Tekniska fabriken Björnen	
omslagets sista sida.	
Urmakare.	
Engblom, Julius	68
Hasselblad, Gottfrid	61
Klingvall, C. E.	128
Ljungberg, C.	94—95
Ved-, kol- och koksaffär.	
Sylvén, H.	90
Ylleflock- och raffelstoppaffär.	
Sandberg, H.	134

ESKILSTUNA STAD.

Eskilstuna räknar gamla anor. Dess historia går nämligen tillbaka ända till medeltidens dagar. Staden antages allmännast ha blifvit uppkallad efter den sedermera heligförklarade aposteln Eskil. Om denne från England utsände missionär förmäler legenden, att han omkring år 1080 af hedningarne blifvit stenad vid det nuvarande Strängnäs, och då kvarlevorna skulle föras till hans hemvist, Fors, blef kistan så tung vid det ställe, där Eskilstuna nu är beläget, att de kristna bärarne ej förmådde föra den vidare. Aposteln blef därför begrafven här, och platsen skulle så ha blifvit benämd Eskilstuna.

Vid samma tid, eller måhända därförut, anlades här ett Johanniterkloster, som på sin tid var ett af de mäst betydande i vårt land. Johannitermunkarne, som ägnade sig åt undervisning af landets högadliga ungdom, förvärfvade sig genom brödraskapsbref enorma inkomster, så att vid medeltidens slut en stor del af gårdarne i eskilstunatrakten lydde under klostret, hvilket äfven af Birger Jarl mottog ansevärd donationer. Huru man äfven inom klostret kunde drömma ljusa framtidsdrömmar, visar bäst ett af priorn Jacobus år 1463 utfärdadt förbindelsebref. »Vi skola», heter det bl. a., »i hvarje vecka intill domen hålla två mässor; då skola jag och mina efterkommande priores pläga bröderna väl och bättre än annan tid, och genast efter ätande tid, om midagen, då skola bröderna gånga i kyrkan och sjunga ett Vår Frus lof, som heter: O florens rosa*». Tre fjärdedels sekel blott, och klostret var jämnadt med jorden. Genom Västerås recess år 1527 indrogos nämligen klostrets

* O blomstrande ros.

rikedomar till kronan och kommo Gustaf Vasa väl till pass, då det gälde att betala skulden till Lübeck. Själftva klostret refs ett tiotal år senare och fick lämna byggnadsmateriel till Gripsholms slott. Åtskilliga af klostrets lämningar hamnade i kyrkan, och en del däraf har sedan flyttats till fornminnesföreningens museum i Strängnäs. Den gamla sägnen, att klosterklockan hamnat i Ruddammen, är väl nu efter dammens igenfyllning förgäten, men ett lefvande minne från Johanniternas tid finnes otvifvelaktigt ännu kring de forna klosterkällrarnes ruiner, i det att acklejorna, som sällan saknades i munkarnes örtagårdar, hvart år blomstra bland de gamla ruinerna, och hvem vet, om ej deras vänliga hälsning kommer från långt framfarna tider?

Strax intill eller måhända delvis på det raserade klostrets plats, nedom den nuvarande Slottsbacken, lät Gustaf Vasa uppföra det för sin tid praktfulla, med fyra hörntorn försedda slottet Eskilstunahus, hvilket kvarstod ända till 1680-talet, då det helt och hållet ödelades genom eldsvåda. Murarne skaffades sedermera undan ochingo lämna sitt bidrag till Stockholms slott. Det torde dock numera vara svårt att afgöra, om källarhvalfruinerna nedanför Slottsbacken äro minnen från både kloster och slott eller blott ettdera, men osannolikt är icke, att slottet uppförts på den gamla klostergrunden. I slottet, där stadens rådhusrätt sammanträdde, förvarades större delen af stadens handlingar, hvilka genom elden ingo förlorade.

Konung Gustaf och hans söner vistades ofta på Eskilstunahus. Härtig Karl, sedermera konung Karl IX, hade här sin hofhållning och gaf härifrån första uppslaget till ortens blifvande industriella betydelse.

Redan 1606 förordnade han, att en »Handtwärckz stad» skulle byggas i Eskilstuna och lät för den skull uppmäta och utdela tomter, hvarjämte han äfven anslog några närliggande bondgårdar, hvilka skulle fördelas mellan stadstomterna. På konungens befallning uppdrogs stadens byggnad åt »then tjdz befallningsman Thomas Mattson». Enligt nämnda förordning erhöi staden frihet från alla utlagor, en förmån som den äfven fick behålla under Gustaf Adolfs regeringstid, men som den sedermera miste. Längre fram i tiden kom dock

staden, såsom i det följande synes, i åtnjutande af enahanda fördelar genom fristadsprivilegierna af år 1771.

Karl IX lät äfven införskrifva »vandtmakare» och hammarsmeder. Och man lærer redan på denna tid tillvärkat åtskilliga slags vapen i Eskilstuna. På Karl IX:s tid funnos vid Hyndevadsån — Eskilstunaån — flera masugnar för tillverkning af artilleripjäser och annat gjutgods samt vid Tunafors stångjärnssmide, spiksmide och träddrageri. I närheten af Eskilstuna voro belägna flere kvarnar och sågverk jämte ett ingalunda obetydligt landtbruk med schäferi, hvadan man kan antaga, att orten hade en för den tiden synnerligen liflig rörelse.

Att Karl IX med en energi, som icke alltid är utmärkande för regenter, lade sig vinn om landets förkofran, syntes äfven af hans plan att medels en vattenväg förena Hjälmaren och Mälaren. Redan 1569, om ej tidigare, begyntes anläggandet af den kanal, som nu förser Nyby bruk med vatten. De trenne slussarne till denna omkring 7,000 fot långa kanalledning synas hafva blifvit fullbordade 1605, ty i början af följande år tillsattes ständig slussvaktare. Innan detta arbetes fullbordande hade äfven påpörjats slussbyggnader vid Tunafors- och Eskilstunafallen, och åren 1605—1608 funnos vid det förra fallet trenne slussar, af hvilka tvänne voro sammanbyggda. Högre upp i ån, vid Skjulstafallet, anlades en längre kanal, som ännu finnes. Vid Rosenholm och Tyskhyndevad, i början af Hjälmarens utlopp, byggdes äfven fyra slussar, om hvilkas fullbordande fogden på Eskilstuna slott sommaren 1610 underrättade konungen. Vid Tyskhyndevad och Skogstorp finnas ännu spår af kanal-anläggningen, å hvilken det hemmavarande krigsfolket arbetade. Den sålunda åvägabrakta sjöleden ägde dock icke länge bestånd, dels till följd af fel, som troligen begåtts vid slussarnes byggnad, och dels till följd af fartygens svåra manövrerande i den strida strömmen.

I slottets omgifning hade efter hand uppstått ett köpingsliknande samhälle, som sedermera benämndes »gamla staden». Ända till midten af 1600-talet lydde Eskilstuna innebyggare under *Torshälla* stad, till hvilken de äfven hade skattskyldighet. Som en träffande illustration till Eskils-

tunas stora beroende af Torshälla den tiden må följande aktstycke återgifvas:

Kongl. Maj:ts resolution uppå Torsilia Stadz inlagde postulater, Gifven Stockholm den 29 Martius 1647.

Kongl. Maj:t förnimmer vähl at Borgerskapet i Torsilia uthan införsel af landet stoor afsaknadh taga skall, af den orsak at bonden med sine waror drager heller till Eskiltuna, der närliggiande, hwarest han ingen tull aff medhafvande pertzeler gifver, än han reser till Torsilia och tullen derfor erlägger; och till at afhjelpa och afskaffa sådan oordningh, vill Kongl. Maj:t strängeligen hafva förbudit allmogen här effter at resa till Eskiltuna med sine waror och dem der föröyttra, utan skola Eskiltuna-boerna hwad pertzeler och waror, de till sin tarff och nödthorft behöfwe, här effter sigh tillhandla inom Torsilia tullportar, på det Kongl. Maj:t och Cronones tull därigenom må blifva förkofrat, hvaröfwer ordre och befallning till Landshöfdingen skall afgå att han sådant ställer i värkelig execution.

Christina.

Det kom dock snart en annan tid för Eskilstuna. Dess gryning randades år 1654, då Karl X Gustaf utfärdade privilegium åt *Reinhold Rademacher* på inrättandet af ett manufakturverk härstädes. Rademacher, som var borgare i Riga, den dåvarande största handelsstaden under Sverges krona, dref före sin bosättning i Eskilstuna en ganska omfattande smidesfabrikation vid Kexholms skans. Då hans anläggningar af det ödeläggande kriget ledo svårt afbräck, var det med stor beredvillighet han antog erbjudandet att med sina arbetare och manufakturer öfverflytta till Sverige. Sommaren 1656 anlände Rademacher hit med en koloni af 40 mästare med familjer, tillsammans omkring 150 personer, och tog de anvisade platserna, »husrummen, våningarna och värkstäderna» vid Eskilstuna ström i besittning. Värket erhöll sedermera flere gånger privilegier, och Rademacher begåfvades med en mängd fördelar för att kunna uppdrifva smidesmanufakturen. Bl. a. beordrades till honom ett 60-tal unga soldater, hvilka det ålåg ståthållaren i Lifgedinget att låta förse med månatligt underhåll och traktamente samt »åhrliche Commiss i kläder af Cronones medel». Och år 1659 förordnades, att så länge Rademachers privilegier varade, skulle han emottaga »30 ungher lährodrängiar från Stockholms barnhus till at fort-

sätta det nya och nyttiga handtvärkeri, som han där begynt och inrättat hafver», och skulle »dessa drängiar af stadens borgmästare bekomma sitt underhåll». Vidare hette det i ett k. bref, »at uppå Sju års tid årligen Sju nya hus uppbyggas skole förutom the Tjugu hus som han Rademacher och hans Intressenter för bekomna 8,000:de Riksdaler skola skyldige vara at uppsätta; så at the hus, som vi i alt vele uppbygga låta, skola vara Etthundrade och Tjugu stycken». Byggandet till sådant omfång blef dock aldrig utfördt, och osäkert är, om något större antal läropojkar någonsin underhölls på allmän bekostnad.

Manufakturvärdet erhöll härförutom jämte Eskilstuna stad egen jurisdiktion. Egendomligt nog fick Eskilstuna sålunda denna rättighet genom ett Rademacher beviljad privilegium af 1658. Detta föranledde Torshälla stad att påstå, det endast Rademacher och hans folk skulle däraf få komma i åtnjutande, men ej stadens invånare i öfrigt. K. mt förklarade dock i resolution af 25 okt. 1659, att hela staden afsågs i privilegie-brefvet, samt »at Eskilstuna stad må härefter, Justitien til styrko och befrämjelse, och Staden til heder, föra och bruka eget signete*».

Den först upplåtna platsen bredvid Eskilstuna ström med dess sju holmar var emellertid ej tillräcklig för anläggning af manufakturstaden. Väster om strömmen låg intill densamma och till den nybyggda Nystaden jord dels hörande till staden, dels till Fors prästgård. Denna mark jämte sådan på nordöstra sidan af strömmen tillgreps för utvidgningen af manufakturstaden. Enligt det 1658 afslutade kartläggningsarbetet omfattade den nya stadsplanen icke mindre än 122 tunnlands areal, hvaraf Rademacher sattes i besittning, och kallades detta område å projektritningen efter grundläggaren af manufakturvärdet *Karl Gustafs stad*, hvilket namn ännu bibehålles för den kvarvarande delen af den ursprungliga anläggningen. Projektet upptog äfven platser för ett nytt slotts anläggande samt en ny kyrkas byggande, men konungens snara bortgång gjorde, att alla dessa stortade planer ej kommo till utförande.

* Signetet framställer en arm, utsträckt öfver en sky, med en hammare öfver ett städ, stående mellan tvänne strömmar.

Manufakturverkets befolkning bildade, icke utan opposition från de renlärige, en egen själfständig kyrkoförsamling, den s. k. Tyska församlingen, hvilken med egen föreståndare fortlefde ända till 1741. Att predikningarna förrättades på tyska språket under de båda första årtiondena, synes otvifvelaktigt. Huru länge därmed fortsattes är svårt att afgöra. De tysktalande blefvo allt färre och färre, och de stadigvarande arbetarne lärde sig nog efter hand det svenska språket.

Oaktadt man på allt sätt sökte understödja Rademacher, mötte honom likväl en mängd besvärligheter. Sålunda klagar han år 1661, det icke allenast »Läropojkarne uthan ock Mestarne, som medh stor omkostnad, hijt in i Rikjet förskrefne och inbrachte äro, emot accord och förordh rymma och förlöpa Wäcket, participianterne til en stoor skada, och manufacturerna der föruthan til afsaknadh, och enteligen total ruin där icke sådant förekommes.» Med anledning af denna klagan utfärdade förmyndareregeringen 1661 ett öppet »Placat och Påbudh», innehållande flera stränga bestämmelser. Den mästare, som före kontraktstidens slut lämnade väcket, skulle »hållas för infam och hans namn till sky och varnagel slås på pålen eller galgen.» Ingen skulle häller understå sig att hysa eller emottaga mästare eller lärodräng, som icke vore försedd med vederbörligt afsked. Vidare förbjödos alla mästare och gesäller att i andra delar af riket nedsätta sig och idka det s. k. Zitterska arbetet.

Manufakturverket nådde dock aldrig den utveckling man därmed afsett. Efter Rademachers död kom det i förfall och indrogs till kronan i betalning för den iråkade bankoskulden. Sedermera innehades väcket med i hufvudsak de forna förmänerna af handelsmannen Reinhold Poort, Rademachers måg, och Herman Dassau. Under dessas ledning synes väcket hafva nått ett ej obetydligt uppsving. Till de 19 värkstäder, som af gammalt voro på allmän bekostnad inrättade, lade Dassau 28 på egen bekostnad uppförda, så att hela antalet steg till 47.

Kontraktet med Poort och Dassau blef jämte privilegier stadfäst för den senares son Johan Dassau 1716. Sedermera blef väcket på 1720-talet transporteradt på en

herre vid namn Lagersparre, hvarefter det för andra gången måste återtagas af kronan för skuld. År 1731 blef väcket *enskild* egendom, i det att det öfvergick till en öfverstinna Anna de Woynarowski som afbetalning å hennes affidne mans fordran af kronan sedan Karl XII:s tid, då denne låg i Turkiet.

Den till anläggning af nya stadsdelen afsedda jorden, som under Rademachers tid blifvit till större delen liggande obebyggd och som stadens borgerskap enligt k. bref 30 maj 1677 fick rättighet att mot skatt och utlagor bruka och nyttja, blef äfven nämnda öfverstinnas egendom, men återköptes 1770 af kronan för att därpå anlägga den nya fristaden för arbetarne uti järn- och stålmanufakturen.

Manufakturverket med underlydande förblef i enskild ägo till 1813, då den kvarvarande delen återköptes af kronan, och följande år begyntes grundläggningen af det nuvarande gevärsfaktoriet.

Uppnåddes sålunda aldrig fullt ändamålet med det rikt privilegierade verkets anläggning och drift, var det nog ändå icke utan en ganska beaktansvärd betydelse för den svenska järnindustrien och blef sedermera anledning till att Eskilstuna blef utsedd till »fristad för järn- och stålmanufaktur», hvilken ock sedan alltjämt bibehållit främsta rummet därutinnan. Bärgrådet Schröderstierna hade nämligen vid flera riksdagar gjort framställning om en sådan fristadsinrättning och lyckades 1766 få fem städer därtill nämnda, nämligen Eskilstuna, Norrköping, Söderhamn, Norrtelje och Ronneby. Enligt 1769 års riksdagsbeslut skulle början ske här »såsom på en redan i Karl X:s tid därtill utsedd ort», och 16 april 1771 erhöi den nya anläggningen genom k. kungörelse sina fri- och rättigheter, där fördelarne icke längre som förut tillkommo en enda som chef för det hela, utan blefvo en manufakturisternas gemensamma tillhörighet med inbördes täflan och eggelse till vidsträckare omtanke och förökad kraftansträngning.

Det var för den tiden stora förmåner, som kom eskilstunaindustrien till del genom den k. kungörelsen af 1771 samt det sedermera, 22 febr. 1787, af Gustaf III utfärdade reglementet för fristadsinrättningen i Eskilstuna.

Alla de in- och utländska personer, som i fristaden nedsatte sig och sysslade med järn- och metallförädling, befriades beständigt från mantalspänningar och alla andra kronoutskylder, en förmån, hvilken äfven tillkom hvarje handlande i gamla staden, som med böcker styrkte, att han inom året tillhandlat sig af fristadstillvärkningen för ett värde af minst 2,000 rdr. »Eho som sig därom anmälde» bland arbetarne hade rättighet att till bebyggande intaga en eller flera obebyggda tomter mot ett tomtöre af »8 skill. för hvarje tusende kvadrat-alnar samt proportionaliter för större och mindre area». De vattenvärk, som för ändamålet blifvit inlösta och lagda under fristaden, upplätos till nyttjande mot lindrig afgift. För fristaden inköptes till betesplats för arbetarnes kreatur Flackersta hemman. Slutligen skulle arbetarne genom kommerskollegium understödjas med diskontlån »efter omständigheterna samt hvar och ens vederhäftighet» samt befriades vidare från tullafgifter.

Ehuru på sitt sätt förenade med stadens borgerskap, lydde dock mästarne och arbetarne i fristaden icke under stadens ämbets- och skrå-ordning, utan under en för hela riket anställd direktör för fin- och svartsmidet, hvilken hade sin bostad i Eskilstuna. För polisärendens behandling fans, enligt reglementet af 1787, en i fristaden boende ordningsman, hvilken i närvaro af »tvänne redelige Fristads-Mästare eller Borgersmän» kunde afgöra ordningsmål, då brottet ej var af svårare beskaffenhet än att det, i brist af pänningar, efter lag kunde bötas med åtta dagars fängelse vid vatten och bröd eller sex par spö. Svårare brottmål drogos inför rådhusrätten, som ett godt stycke in på detta århundrade bestod af sex rådmän förutom borgmästaren. I sammanhang härmed torde böra nämnas, att Eskilstuna ända till slutet af 1700-talet hade gemensam borgmästare med Torshälla.

Den förste direktören för fin- och svartsmidet var bärgrådet Schröderstierna. Han efterträddes af Sven Rinman, hvilken skapat sig ett framstående namn i järnhandteringens historia. R:s vidtomfattande afhandling »Järnets historia» har städe betraktats som ett klassiskt, för sin tid ovanliga arbete. Ett vackert erkännande af hans förtjänster är ock

den minnesvård, som Bruks societeten år 1833 lät resa å det efter honom uppkallade torget i Eskilstuna. Rinman innehade direktörsbefattningen ända till 1792, då han afled, 72 år gammal. År 1799 fick fristaden sin särskilda direktör, samtidigt med det att direktörsbefattningen för fin- och svartsmidet upphäfdes. Men från och med 1827 var styresmannen för Karl Gustafs stads gevärsfaktori tillika direktör för fristaden.

Några drag ur de författningar, hvarunder man lefde i det gamla Eskilstuna, bör ju i våra dagar vara af inträse. I det k. reglementet af 1787 ålades direktören öfver fin- och svartsmidet samt ordningsmannen att gifva noga akt på fristadsarbetarnes förhållande, »råda den treflige, underrätta den okunnige, varna den vårdslöse och, efter en eller annan gångs bestraffning, alldeles förvisa den liderlige, lättjefulle och varnarlige ur fristaden, på det att detta samfund, som endast genom skicklighet, flit och arbetsamhet kan göra sig förtjänt af de betydande förmåner detsamma förunnats, icke må förfalla i själfsväld och tygellöshet». Beträddes gesäll, som för kost och veckolön arbetade på annans värkstad, »med spatserande på arbetsdagar eller att nytta de så kallade frimåndagar», skulle han »utan all skonsamhet första gången plikta 32 skill., andra gången dubbelt och tredje gången förvisas ur staden», sedan han hos mästaren afarbetat eller kontant betalat den skuld, hvori han möjligen häftade. En gesäll, som under arbetstiden lockade annan gesäll med sig på krogen, fick böta 32 skillingar, och den lockade näpstes med 16 skillingars böter. Mästaren ägde rättighet att gifva sina lärningar husaga, men visade det sig, att mästare slog lärning för mycket, skulle denne sättas hos annan mästare genom ordningsmannens försorg. Vid 32 skill. böter var det gesäll förbudet att slå lärning.

I viss mån belysande för »den gamla goda tidens» arbetsförhållanden är äfven nedanstående handling, som till följd af uppkomna tvistigheter på begäran togs till Eskilstuna rådhusrätts protokoll 15 juni 1778:

Uppvisade Sliparen i Fristaden Joh. Pet. Moll et emellan honom och Torparen And. Wesenfelt upprättat Läro-Contract, hvarmedelst Moll antagit Wesenfelts son Olof Öberg om 19 års

ålder at lära Slipare handtvärket på 4 år, räknat från den 1 innevarande månad: och förbinder sig Moll at under den tiden med flit undervisa och inöfva Olof i alla de stycken, som till Sliparehandtvärket höra, samt hvad han sjelf däruti lärt af det, af hvad en försvarlig Sliparegesäll erfordras, att slipa, och på skifva pollera alla sorters klingor samt andra järn- och stål-arbeten, som i hans sliphus komma at arbetas och förfärdigas, äfven at tillreda polerskifvor samt allt hvad till inrättningen och vidmakthållningen af ett sliphus erfordras.

Olof skall under lärotiden hos Moll åtnjuta kost, säng och värme samt tvättning och kläders lagning; och som Olof utfäster sig att efter utstånden lärotid 2:ne år såsom gesäll hos Moll arbeta emot en fastställd veckolön om 16 skilling i veckan, skall han äfven under dessa fyra läroår årligen unfå 5 Rdr 37 skill. $\frac{1}{2}$ specie, hvaremot Olof låtver at med flit och trohet sitt arbete förätta.

Samma dag ingafs till rätten ett annat kontrakt, hvarigenom en 18-årig yngling antogs till lärling i klingsmeds-handtvärket under sju år. Kvarstannade lärlingen hos mästaren efter utstånden lärotid som gesäll mot skälig veckolön, skulle han det sista läroåret få 5 Rdr 37 skill. 4 r. Specie och därjämte »til skänks unfå en anständig klädning.»

Fristaden uppblomstrade ganska hastigt, och redan några år efter dess inrättande kunde man börja exportera flere af de tillvärkade artiklarne. Sålunda afgick från Eskilstuna 1784 till Amerika en beställning af åtskilliga sorters spadar, yxor, jordhackor, handsågar, filar m. m. efter insända modeller. Följande år tillvärkades en del gröfre verktyg — äfven för den amerikanska marknaden — »och det med sådan påföljd, att de förut uppgifna tillvärkningensprisen kunde ganska mycket förminska». Femton år efter fristadens inrättande, 1785, funnos därstädes 69 mestare, 68 gesäller och 99 lärlingar. Stadens folkmängd uppgick samma år till 11 å 1200, hvaraf 4 å 500 personer i fristaden.

Utvecklade sålunda Eskilstuna redan under förra århundradet en ganska betydande värksamhet på järn- och metall-förädlingens område, har det härutinnan under det nu snart tilländagångna århundradet tagit enorma jättesteg framåt. Eskilstuna-alsterna hafva efter hand funnit marknad öfver nära nog hela jordklotet och öfver allt tillvunnit sig obetingade erkännanden. Hedersnamnet Sverges Sheffield, som

man tilldelat Eskilstuna, belyser ock dess högt uppdrifna smidesindustri.

Det handtvärksmässiga smidesarbetet, som långt in i århundradet var allmänt förhärskande, har så småningom, särskilt under de bägge senaste årtiondena, till stor del undanträngts af den storproducerande fabrikationen. Det är den fulländade maskintekniken, som spelat största rollen i denna industriens utveckling. Våra dagars sinrika arbetsmaskiner, som drivas med ånga eller elektricitet och producera tusentals olika smådelar om dagen, voro okända i de gamla värkstäderna. De hade naturligen ej häller kunnat betala sig i en liten värkstad. Endast slipningen skedde för hand, medan de olika delarne bit för bit måste smidas eller bearbetas för hand. Ja, det var i den gamla tiden! Man kände icke då den nuvarande arbetsfördelningen inom fabrikerne, där arbetaren vid maskinen eller skrufstället vanligen blott sysslar med olika tempon, utan gesällen måste kunna göra t. ex. ett lås helt och hållet färdigt. Det var också under besvärliga förhållanden gesällerna arbetade. Materialierna erhöles icke som nu omsorgsfullt förarbetade. Den numera så väl valsade plåten var merändels ett okänt ting, hvarför gesällen måste själf smida järnet, så att han sedan kunde fortsätta bearbetningen.

Trots de ganska rikliga förmåner, som genom fristadsprivilegierna kommo manufakturisterna till del, var deras ställning i allmänhet icke så ljus. De flesta mästarne voro nämligen i mångt och mycket, att ej säga uteslutande, beroende af de s. k. förläggarne eller förlagsmännen. Dessa, som utgjordes af några få handlande i staden, försedde mästarne med materialier och lifsförnödenheter och bisträckte dem äfven i trängande fall med pengar. Betalningen skedde medels tillvärkade varor, hvilka sedan af förlagsmannen partivis afyttrades till andra orter. Förläggarne förtjänade ganska anseeligt på dessa affärer, hvaremot det icke precis hörde till sällsyntheterna, att den mindre affärskunnige producenten, som börjat sin rörelse med två tomma händer, nödgades »slå vantarne i bordet».

Att arbetarnes ställning under sådana förhållanden var allt annat än lysande, faller af sig själf. De spisade i de allra flesta fall hos mästaren, och deras sofrum utgjordes

vanligen af vindskammaren öfver värkstaden. Mästarens små omständigheter gjorde icke sällan, att arbetarnes tillgodohavanden måste gäldas med »bosedlar», å hvilka de hos »förläggaren» kunde å mästarens räkning erhålla en del klädesplagg o. d., ja t. o. m. — bränvin. De gamle smederna spottade just icke i glaset, och kroger var den fyrbåk, som kring sig samlade ett stort antal af dem. Rätt ofta funnos dock de skickligaste arbetarne bland dem, som på detta sätt söpo ohäjdadt. Och när de föresatte sig att arbeta, lågo de visst icke på latsidan. »Normalarbetsdagen» i de gamla smedjorna varade från kl. 4 å 5 på morgnarne till 8 å 9 om kvällarne, men så kunde ock de gamle smederna ibland få »frimåndag» halfva veckan.

Dock »nya tider, nya seder», heter det. De förr så talrika »hobärgarne» äro i våra dagar jämförelsevis få. Den stigande upplysningen och nykterhetsvännernas välsignelsebringande värksamhet särskilt under de senaste åren ha kommit den arbetande klassen att åtminstone inse det skamfulla och förnedrande i att suppa sig full.

Må vi emellertid återgå till den historiska redogörelsen! År 1833 utsträcktes fristadsprivilegierna till gamla staden, dock utan förbindelse att hafva väerkstad i hvarje gård. I samband därmed indrogs ordningsmannatjänsten och hela staden förenades under en gemensam styrelse af borgmästare och rådmän. Därmed var också första steget taget till undanröjdande af den ständiga missämja, som yppade sig mellan den gamla stadens och fristadens invånare. Befolkningen i de båda delarne af staden lefde som »hund och katt» till hvarandra. Kom en af befolkningen i gamla staden ned till fristaden eller en fristadsbo till gamla staden, utvecklade sig vanligen ganska svåra handgemäng. Dessa inbördesstrider höra nu till en förgången tid, men fortgingo i alla fall ända till för 20 å 30 år sedan.

Hand i hand med industriens framsteg härstädes försvann den ena fristadsprivilegien efter den andra. Så t. ex. upphörde tullfriheten å de till fristaden inkommande varorna redan i början af detta århundrade, och på 1830-talet afhände sig kronan vattenvärken till Eskilstuna stad, hvilket föranledde en ganska betydande skärpning i vilkoren

för värkens nyttjanderätt. Genom riksdagsbeslut af år 1863 borttogs befrielsen från mantalspänningars erläggande, och därmed hade alla fristadsrättigheter afskaffats. Staden bibehöll dock på papperet benämningen Eskilstuna fristad ända till 1879, då reglementet af 1833 upphörde.

Den oafbrutet tillväxande folkmängden nödvändiggjorde själsagdt stadens utvidgning. Förr funnos, såsom tillförene omtalats, trenne stadsdelar, gamla staden, nystaden och fristaden. I senare tid har en ny stadsdel tillkommit genom bebyggande af därtill genom k. brefven 28 augusti 1829 och 10 maj 1861 från Eskilstuna kungsladugård afsöndrad mark, belägen å samma sida af ån som gamla staden, men mera i norr. Härigenom påkallades en ny indelning af staden. Denna omreglering, som ännu är gällande, utfördes 1867 sålunda, att af den söderut liggande delen af gamla staden med gårdarne n:ris 1—61 bildades en stadsdel med benämning *söder*, af n:ris 62—104 i f. d. gamla staden samt n:ris 300—407 på f. d. Kungsladugården bildades en stadsdel med namnet *norr*, hvarjämte nystaden och fristaden, såsom liggande intill hvarandra väster om ån, sammanslogos till en stadsdel med benämning *väster*.

Gaturegleringen å norr och väster utmärker sig för regelbundenhet och jämnhet, hvilket däremot ej kan sägas vara förhållandet med stadsdelen söder. Staden har numera att uppvisa flera större, monumentala byggnader, företrädesvis vid Kungsgatan, men flertalet af byggnaderna i staden utgöres ännu af trähus eller reveterade sådana. Det vill dock synas, som om stadens bebyggande inom kort skulle nära nog afstanna. Genom den sedan 1890 gällande byggnadsordningen för staden föreskrifves nämligen, att vid de mera betydande gatorna i staden ej få uppföras reveterade tvåvåningshus, men väl tvåvånings stenhuss, hvilka dock icke förmå gifva ränta på kapitalet. Det är därför ej underligt, att bostadsbrist på de senaste åren gjort sig gällande här i staden, detta fastän alldeles invid staden under det senaste årtiondet uppstått ett nytt, fristående samhälle, Nyfors, hvars invånareantal nu uppgår till 2 å 3,000.

År 1810 uppgick folkmängden i staden till 1,855. År 1840 hade invånarnes antal ökats till 3,620, år 1850

till 3,961, år 1860 till 4,396, år 1870 till 5,146, år 1880 till 8,106 och år 1890 till 10,330. Vid detta års början hade folkmängden stigit till 12,060, däraf 5,958 mkn och 6,102 kvkn.

Den stora betydelse Eskilstuna har som industristad ha gjort förbättringar i kommunikationsväsendet till en gifven följd. Det är först på de allra senaste årtiondena Eskilstuna fått åtnjuta förmånen af bekvämare samfärdsmedel. 27 juli 1865 är en bemärkelsedag i Eskilstuna stads historia, i det att då den första ångbåten saluterade vår stad och Eskilstuna kanal öppnades.

Den högsta förtjänsten om denna kanalänläggning tillkommer direktör Thefron Munktell, den fräjdade mekanikern, död år 1888 i en ålder af 83 år. Genom korrespondens, genom uppvaktningar och framställningar hos maktägande och inflytelserika personer lyckades han af 1853 års riksdag utvärka ett statsanslag till kanalen af 100,000 rdr banko, och sedermera lyckades han efter stora uppoffringar bilda det bolag, af hvars värksamhet frukten blef Eskilstuna kanal.

Kommunikationerna utvidgades ytterligare 1877, då Oxelösund Flen—Västmanlands järnväg i hela sin längd begynte trafikeras och staden kom i bekväm förbindelse med statsbanenätet, samt 1 oktober sistlidet år, då Norra Södermanlands järnväg öppnades för allmän trafik.

Sedan 1887 har Eskilstuna fullständig vatten- och aflopsledning. I maskinhuset till vattenledningens uppfordringsverk finnas placerade fyra dynamomaskiner för den elektriska belysningen, som från 1889 användes till gatubelysning.

Ett annat bevis på stadens storstadsmässiga utveckling är den nya stadshusbyggnaden vid Rinmans torg. Det nya stadshuset, till hvilket stadsfullmäktige med frikostig hand beviljat 450,000 kr., kommer att inrymma stadens verk och inrättningar, spritbolagets lokaler, hotell och restaurant, m. m. Arbetet å stadshusbyggnaden hade i februari d. å., då detta skrives, så långt framskridit, att stadens expeditioner kunde provisoriskt inflytta i södra flygeln.

Eskilstuna är minst af allt en minnenas stad. Dessa skulle häller aldrig kunnat skaffa staden namnet »Sverges

Sheffield.» Det är dess industri, det brusande lifvet inom fabrikerna, de höga mot himlen sig sträckande fabriksskorstenarne och den lifskraftiga arbetarebefolkningen, som hos den resande främlingen ge ett godt och varaktigt intryck af vårt idoga samhälle. Till en mycket stor del äro de olika fabrikererna uppförda under det senaste årtiondet, hvadan de i allmänhet godt tillfredsställa anspråken på utrymme, ljus och luftväxling. I stadens nordvästra del stå dessa byggnader tätt, sida vid sida med de gamla smedjorna, hvilkas innehafvare ännu med beundransvärd seghet hålla ut i den ojämna täflingen med maskinindustrien. Det är vid den efter Rademacher uppkallade gatan man har att finna flertalet af dessa smedjor, hvilka utgöras af små tegeltäckta, rödfärgade envåningshus med gafveln vänd mot gatan.

Eskilstuna är den svenska stålindustriens hufvudort, och dess ypperliga tillverkningar hafva nära nog aldeles utträngt utländingens varor i samma bransch. Mångfaldiga äro ock de prisbelöningar, som kommit Eskilstunafabrikaten till del å såväl in- som utländska utställningar. Att här uppräknat hvad som tillvärkas, faller sig icke lätt, då alla upptänkliga föremål inom järn- och metallvarubranschen numera fabriceras härstädes. En god vägledning härutinnan är dock den afdelning för fabriksindustrien, som längre fram i kalendern är inrymd och till hvilken vi hänvisa den inträserade läsaren.

Arbetet i fabrikerna pågår nästan öfverallt från 6 eller $\frac{1}{2}$ 7 på morgonen till 6 på kvällarne med halfannan eller tvänne timmars måltidsrast. Arbetarnes betalning sker vanligtvis pr ackord, och aföningen växlar mellan 1:50 och 3 kr. pr dag.

För 40 år sedan, 1856, funnos här 180 mästare och handtvärkare med 816 arbetare. År 1879 hade staden 129 handtvärkare med 345 arbetare, 46 fabriker med 751 arbetare och ett tillverkningsvärde af 1,255,015 kr. Enligt den senast offentliggjorda statistiken, omfattande år 1894, funnos härstädes 120 fabriks- och manufakturänläggningar med ett arbetarantal af 2,299 och ett sammanlagdt tillverkningsvärde af 4,658,205 kr. Häraf voro 86 smidesfabriker med 1,406 arbetare och ett tillverkningsvärde af 2,014,028 kr.,

2 mekaniska verkstäder med 342 arbetare och ett tillverkningsvärde af 1,083,078 kr. o. s. v. I dessa 120 fabriker äro äfven inräknade stadens bryggerier o. d. Antalet handtvärkare utgjorde samma år 88 med 249 arbetare.

Här torde ock böra framhållas den storartade utveckling föreningsväsendet härstädes nått de senaste åren — en värksamhet, som burit goda frukter genom arbetarnes omvändande till nyktra och om sin ställning medvetna samhällsmedlemmar. Afdelningen för föreningsväsendet längre fram i kalendern visar ock på ett eklatant sätt, att arbetarne alltmera kommit till insikt om sammanslutningens betydelse.

Jämsides med industriens blomstring har härstädes uppstått en betydande handel i alla grenar. De större eskilstunahandlarna omsätta varor icke allenast till stadsbefolkningen, utan äfven i en icke oväsentlig omfattning till aflägsset boende landtbor, och hafva t. o. m. upprättat egna filialer å landsbygden.

Vi afsluta härmed vår redogörelse med anförandet af några siffror ur 1896 års utgifts- och inkomststat.

De *kommunala* utgifterna äro beräknade till kr. 308,779: 44, hvaraf till fattigvården 41,500 kr., sundhetsvården 5,104 kr., undervisning (annan än folkskola) kr. 6,745: 19, underhåll af allmänna byggnader o. d. 2,820 kr., gatu- och torgunderhåll 18,425 kr., underhåll af hamnar, broar och segelleder m. m. 4,770 kr., trädplanteringar o. d. 7,115 kr., renhållningen 3,360 kr., gatubelysningen 8,540 kr., vattenledningen 10,792 kr., vattenvärken 2,865 kr., brandväsendet 28,000 kr., ersättning för Klosterström m. m. kr. 2,342: 25, klapphusen m. m. 935 kr., magistrat och rådhusrätt 10,150 kr., stadsfullmäktige, och nämnders expeditioner 6,550 kr., polis-kåren 22,575 kr., exekutionsvärdet 2,300 kr., uppbördsvärket 4,330 kr., fångvården 450 kr., sotning 7,485 kr., extra anslag 1,700 kr., öfriga behof 3,711 kr., afbetalning och räntor å lån 75,215 kr., oförutsedda behof 7,000 kr. och kassaförlag 24,000 kr.

Inkomsterna äro beräknade till kr. 198,830: 60, hvaraf kassabehållning från föregående år 40,000 kr., spritbolagets vinstmedel, bötesmedel m. m. 64,770 kr., vattenledningsafgifter 31,000 kr., vattenvärksarrenden 12,880 kr.,

andra arrenden och hyror 10,304: 71, särskilda uppbörder kr. 16,883: 89 samt upplåning för omorganisation af brandkåren 23,000 kr. Återstoden, kr. 109,940: 84, uttaxeras medels 4 kr. 12 öre pr bevillningskrona.

Utgifterna för *kyrkan* uppgå till kr. 16,153: 28 och för *folkskolan* till kr. 56,994: 52, hvaraf i statsbidrag erhålles kr. 12,800: 27. Sammanlagda uttaxeringen för kyrka och skola uppgår till 1: 88, hvadan utdebiteringen i sin helhet utgör 6 kr. pr bevillningskrona.

(De hufvudsakliga källor, som blifvit använda för denna historik äro: Stadskamreraren m. m. *C. J. Jernberghs* tal i Eskilstuna gymnastikhus till firande af fristadsinrättningens hundraåriga jubileum 16 april 1871 samt en uppsats i »Södermanlands äldre kulturhistoria» rörande Karl Gustafs stads manufakturverk af kontraktsposten *Joh. Wahlfsk.*)

